

Dárkkiskeahtes ovdaveršuvdna

Juohkin: Almmolaš
12.1.2011
Álgoigiella: eangalsgiella

Olmmošvuoigatvuodaidráđđi

Gávccinuppelogát čoahkkin

Áššelisttu čuokkis 3

**Buot olmmošvuoigatvuodaid, siviilavuoigatvuodaid,
politiikkalaš vuoigatvuodaid ja maid ekonomalaš,
sosiálalaš ja kultuvrralaš vuoigatvuodaid, mielde
maid vuoigatvuohta ovdánupmái, ovddideapmi ja
suodjaleapmi**

Spešialaraporterejeaddji raporta álgoálbmogiid olmmošvuoigatvuodaid dilis ja vuodđofriidjavuodaid ollašuvvamis, James Anaya

Lasáhus

**Sámi álbmoga dilli Sámi guovlluin Norggas, Ruotas ja
Suomas**

Čoahkkáigeassu

Dán raporttas guorahallojuvvo Norgga, Ruota ja Suoma Sámi álbmoga olmmošvuoigatvuodaid dilli. Raporta vuodđuduvvá eanaš osiin spešialaraporterejeaddjái ovdanbuktojuvvon dieđuide konfereanssas, man lágidi Sámi parlamentáralaš ráđđi Roavvenjárggas, Suomas cuoŋománu 14.-16. beivviid 2010. Konferensii ledje čoahkkanan ovddasteaddjit Norgga, Ruota ja Suoma beale sámedikkiin oktan ráđdehusaid virgeolbmuiquin ja maid Sámi friiddja organisašuvnnaid ovddasteaddjiiguin.

Spešialaraporterejeaddji lea duđavaš go buot buohkanassii Norggas, Ruotas ja Suomas doalahuvvo alladásat fuomášupmi álgoálbmotáššide eará riikkaid ektui. Mánngaláhkai orru leamen nu, ahte Davviriikkaid álgagat Sámi álbmoga ektui šaddet dehálaš ovdamearkan álgoálbmogiid vuoigatvuodaid nannemis.

Dáid álgagiidda gullá rájaidrasttildeaddji rahčamuš gárvet Davviriikkaid sámekonvenšuvnna. Spešialaraporterejeaddji váldá vára dan juo ollašuvvan dehálaš barggus dán várás ja son lea duđavaš go Davviriikkaid stáhtat ja sámedikkiit geatnegahttet oddasit álggahit šiehtadallamiid jagi 2011 áigge konvenšuvnna dohkkeheami várás. Lihkká, ollu berre

· Čoahkkáigeassu lea doaimmahuvvon ON buot virggálaš gielaide. Raporta, mii lea čoahkkáigeasu čuovusin, lea (álgoálggus) doaimmahuvvon dušše álgogillii.

rahččojuvvot dan ovdii, ahte Sámi álbmot beassá ollašuhhtit iešmearrideamis ja ásahtit oktasaš ulbmiliid álbmogin, mii orru eanet go ovttá stáhtas.

Dasa lassín Davviriikkat galggašedje ain joatkit dálá rahčamušaid ovddidit Sámi álbmoga vuoigatvuodaid iešgudege ássanstáhtas. Raporttastis spesiálaraporterejeaddji gidde earenoamáš fuomášumi Sámi iešmearrideami ollašuvvamii nášuvnnalaš dásis earenoamážit sámedikkiid bokte, sápmelaččaid vuoigatvuodaide iežaset eatnamiidda ja luondduvalljodagaide ja maid rahčamušaide ealáskahttit sámegeleaid ja lágídit kultuvrralaččat heivehuvvon oahpahusa sámemánáide ja -nuoraide.

Dán raporttas spesiálaraporterejeaddji addá mánggaid ávžžuhusaid, mat vuodđuduvvet riikkaidgaskasaš norpmaide, ja maid ulbmilin lea doarjut dálá rahčamušaid Sámi álbmoga vuoigatvuodaid dorvvasteami ja ovddideami várás.

Sisdoallu

I. Láidehus	4
II. Sámi álbmot	4
III. Oppalaš lágalaš ja politihkalaš rámat.....	5
A. Oktasaš sámeinstitušuvnnat ja -fitnut.....	5
B. Norga	6
C. Ruotta.....	8
D. Suopma	9
IV. Fuolat.....	10
A. Iešmearridanvuoigatvuohta.....	10
B. Vuoigatvuođat eatnamiidda, čáziide ja luondduvalljodagaide	14
C. Gielaid sealluheapmi.....	19
D. Kultuvrralaččat heivehuvvon oahpahuš	20
V. Bohtosat ja ávžžuhusat.....	21
A. Oppalaš lágalaš ja politihkalaš rámat.....	21
B. Iešmearridanvuoigatvuohta	21
C. Vuoigatvuođat eatnamiidda, čáziide ja luondduvalljodagaide	22
D. Giella ja oahpahuš.....	23

I. Láidehus

1. Dán raporttas guorahallojuvvo Norgga, Ruota ja Suoma beale sápmelaččaid olmmošvuoigatvuodaid dilli. Raporttas leat addojuvvon mánggat ávžžuhusat, mat vuodduuvvet álbmotrievttálaš norpmaide. Raporta vuodduuvvá eanaš osiin spesiálaraporterejeaddjái ovdanbuktojuvvon dieđuide konfereanssas, man lágidii Sámi parlamentáralaš ráddi Roavvenjárggas, Suomas cuoŋománu 14.-16. beivviid 2010 ja maiddá spesiálaraporterejeaddjái doaimmahuvvon čállosiidda ja sorjákeahes dutkamuššii. Konferensii ledje čoaŋkanan Norgga, Ruota ja Suoma beale sámedikkiid ovddasteaddjit, ráddehusaid virgeolbmot ja maid Sámi friddja organisašuvnnaid ovddasteaddjit Davviriikkain ja Ruošša federašuvnna. Vaikke Ruošša federašuvnna beale sápmelaččat oassálaste cuoŋománu 2010 lágiduvvon konferensii dárkujeaddjin, dát raporta giedahallá dušše Norgga, Ruota ja Suoma Sámi álbmoga dili ja deháleamos váttisvuodaid ja fuolaid.
2. Spesiálaraporterejeaddji háliida giitit Norgga, Ruota ja Suoma beale Sámi ovddasteaddjiid ja ráddehusaid dáid rabasvuodas dákkár áidnalunddot gulahallamii ja maid divrras veahkis konfereanssa lágideamis. Davviriikkaid ja Sámi ovddasteaddjiid oassálastin cuoŋománu lágiduvvon konferensii lea buorre ovdamearka doaibmi vuogis guorahallat stáhtaid rájain juhkkujuvvon álgoálbmoga dili. Spesiálaraporterejeaddji deattuha dán oktavuodas ON álgoálbmogiid vuoigatvuodaid julggaštusa artiikkala 36, mii cealká: ”álgoálbmogiin, erenoamážit sis geaid riikkaidgaskasaš riikkaráját juhket mángga oassái, lea vuoigatvuodta bisuhit ja ovddidit oktavuodaid, gaskavuodaid ja ovttasbarggu iežaset lahtuiguin ja eará olbmuiiguin rájiid rastá, daidda gullet maiddá vuoŋŋalaš, kultuvrralaš, politiikkalaš ja sosiála ulbmilis dahkkon doaimmat.”

II. Sámi álbmot

3. Sámi álbmoga árbevirolaš ássanguovlu lea Sápmi, masa gullet Norgga, Ruota ja Suoma davviguovllut ja maid Guoládatnjárga Ruoššas. Sápmelaččat leat okta álbmot dán njealji riikka gaskasaš virggálaš rájain fuolakeahtá, guđe ovttastahttet kultuvrralaš ja gielaláš čatnasat ja maiddá oktasaš identitehta. Sápmelaččain leat riikkaid boarraseamos gielat ja kultuvrrat, mat leat oalle olu boarrasut áiggis, go dálá stáhtat, ja Davviriikkaid ja Ruošša sámequovlluin leat ovcci sierra giellajoavkku.
4. Sápmelaččat leat sullii 70 000–100 000, geain sullii 40 000–60 000 ássat Norggas, sullii 15 000–20 000 Ruotas, sullii 9000 Suomas ja sullii 2 000 Ruoššas. Sámi álbmot lea loguset bealis unnitlohkun eanaš osiin Sámis baicce Finnmárkku fylkkas Norggas ja Ohcejoga gielddas Suomas.
5. Sápmelaččaid árbevirolaš ealáhusat leat meahcce- ja guollebivdu, čoaggin ja gárdun, ja davviguovlluid vuđolaš dovdan lea sirdásan buolvvas bulvii. Earenoamážit boazodoalus lea guovddáš mearkkašupmi sápmelaččaide. Mánggat sámeservošat leat doalahan historjjálaččat beallenomádalaš boazodoalu dahjege bargan bohccuiguin áiggiid mielde nu, ahte sii leat johtán bohccuiguin duoddariid ja mearragátti gaskka jagiáigodagaid mielde. Muhtun joavkkut barge

bohccuiguin vuovdeguovlluin, earenoamážit dihto osiin Västerbottena ja Norrbottena leanain Ruotas ja maid Davvi- ja Gaska-Suomas. Mearra- dahje riddosápmelažžan gohčoduvvon sámeservošat ásaiduvve bealistis dálá Norgga riddoguovlluide. Sápmelaččaide lei dábálaš, ahte sii ožžo ealáhusa bohccuid lassin maiddái meahce- ja guollebivddus ja eanadoalus.

6. Árbevirolaš Sámi servodat lei ovdalis áiggiid huksejuvvon siidda birra. Siida lei báikkálaš orgána, mas lei dehálaš rolla eatnamiid, čáziid ja luondduvalljodagaid juohkimis. Siidda guđege lahtus ledje priváhta vuoigatvuodát luondduvalljodagaide, goittotge lahtut veahkehedje nubbi nuppi boazodoalus, meahcásteamis ja guollebivddus. Sápmelaččat gárggiidedje dáid ráhkadusaid vuodul guhkás ovdánan vuogádagaid eatnamiid juohkima várás, árbejuogu várás ja siidda lahtuid riidduid soabademiid várás. Vaikke historjjálaš gárggiideapmi lea geahnohuttán sápmelaččaid árbevirolaš ovttasbargomálliid, siidavuogádat lea ain mearkkašahtti oassi Sámi servodagas.

7. Dálá áigge Sámi juohkki stáhtaráját lea gessojuvvon badjel 100 jagi áigge sullii 1700-logu beallemuttus gitta 1800-logu beallemuddui. Odasássiin laskan Davviriikkaid davviguovlluin nuppástuhtii gulul álbmoga váldegaskavuodaid, ja sápmelaččat báhce ruovttueatnamisttiset unnitlohkun. Stáhtaid ráját juhke gielalaš ja kultuvrralaš servošiid osiide ja hehtejedje boazodoalu. 1800-logus ja ain nuppi máilmmisoađi rádjai Davviriikkaid ráddehusain lei eanaš dakkár politihkka, man ulbmilin lei suddadit sápmelaččaid váldoálbmogii.

8. Dálá áigge Sámi álbmot Davviriikkain lea seastašuvvan mánggain sosioekonomalaš váttisvuodain, mat dábálaččat čuhcet máilmmi sierra guovlluin ássi álgoálbmogiidda, ovdamearkka dihte lossa dearvvasvuodaváttisvuodain, vearrámus geafivuodas dahje nealggiheadis. Norga, Ruotta ja Suopma gullet máilmmi riggámus ja buoremusat gárggiidan riikkaide, ja dat leat álot njunuš sajiin olmmošlaš ovdáneami indeavssain.¹ Davviriikkain leat buorit vejolašvuodát čoavdit sápmelaččaid váttisvuodaid, mat leat ain báhcán, ja doaibmat ovdamearkan álgoálbmogiid vuoigatvuodaid ovddideamis.

III. Oppalaš lágalaš ja politihkalaš rámat

A. Oktasaš sámeinstitušuvnnat ja -fitnut

9. Vuosttas sámiid oktasaš institušuvdna, Sámiráđdi, vuodduvuvui jagi 1956 sierra riikkaid nášuvnnaš sámeserviid ovttasbargoorgánan. Ovdal Sámi parlameantta ja –dikkiid vuoddeami Sámiráđdi lei Davviriikkain ássi sápmelaččaid rájaidrasttildeaddji guovddáš oktasaš ovddastanorgána. Dán áigge Sámiráđdi lea ráddehusain sorjjasmeahttun organisašuvdna, mii ovddida sápmelaččaid olmmošvuoigatvuodaid riikkarájáin beroškeahhtá ovttasráđiid samedikkiiguin ja Sámi parlamentáralaš ráđiin.

10. Jagi 2000 vuodduvuvvon Sámi parlamentáralaš ráđdi (SPR) čohkiida Norgga, Ruota ja Suoma beale samedikkiin, maid birra lea eambbo sáhka čuovvovaš osiin. Maiddái Ruošša sápmelaččain lea bissovaš ovddasteapmi SPR:s. Dasa lea addojuvvon doaibmaváldi giedahallat

¹ Jagi 2009 Norga lei vuosttas, Ruotta čihččet ja Suopma guoktenuppelogát ON ovddidanprográmma olmmošlaš ovdáneami indeavssas.

Sámi álbmogii guoski, riikkarájaid rasttildeaddji gažaldagaid – deaddosuorgin leat sámegeiella, oahpahus, dutkamuš ja ekonomalaš ovdáneapmi – ja ovddasta sápmelaččaid riikkaidgaskasaš dásis, nugo Ovttastuvvan Našuvnnain.

11. Sámi álbmoga deháleamos riikkarájaid rasttildeaddji fidnu gieskat lea sámekonvenšuvnna gárven ovttasrádiid Norgga, Ruota ja Suoma stáhtaid ráđdehusaiguin. Gažaldagas lea máilmmiviidosaččat vuosttas geahččaleapmi hábmet earenoamážit álgoálbmogiidda guoski guovlludási konvenšuvnna. Jagi 1986 álggahuvvon ságastallamiid maŋŋá Norgga, Ruota ja Suoma beale sámedikkiit ja maid stáhtat vuodđudedje jagi 2001 áššedovdijoavkku gárvet davviriikkalaš sámekonvenšuvnna. Áššedovdijoavkkus lei guđege riikkas sihke stáhtaid ja sámedikkiid nammadan ovddasteaddji, oktiibuot guhitta lahtu.

12. Jagi 2005 áššedovdijoavku oaččui konvenšuvdnahápmosa ovttamielalaččat gárvvisin, mii dasto ovdanbuktojuvvui sámedikkiide ja Norgga, Ruota ja Suoma ráđdehusaide velá seamma jagi. Konvenšuvdnahápmosa 51 artihkkala leat juhkkuojuvvon mánggaid loguide, maidda gullet njuolggadusat sápmelaččaid iešmearrideamis, ovtaveardásašvuodas ja hálddahasas – maiddá sámedikkiid ja almmolaš válldi gaskavuodain, sápmelaččaid gielain ja kultuvrras, sámegeielat oahpahusas, sápmelaččaid vuoiatvuodas eatnamiidda ja čáziide ja maid ealáhusain. Konvenšuvdnahápmus sisttisdoallá maiddá mánggaid dan ollašuhittimii guoski njuolggadusaid.

13. Spešialaraporterejeaddji giitá sápmelaččaid ja maid Norgga, Ruota ja Suoma ráđdehusaid dássáš mearkkašahti barggus dán dehálaš gaskaoami ovddideamis. Spešialaraporterejeaddji vuordá beassat bearráigeahččat sámekonvenšuvnna ráđdádallamiid konvenšuvnna atnuiváldimis, ja mat álggahuvvojit jagi 2011 ja maid ulbmilin leat soabadit viđa jagi siste, nugo dán raportta oasis IV(A)(1) lea dárkileappot čilgejuvvon.

B. Norga

14. Norgga sámeapolitihkka váldovuodđun leat vuodđolága 110a paragrafa ja lága ”Sámedikki ja eará sámi vuoiatvuodaid birra” (sámeláhka) njuolggadusat. Norgga vuodđoláhkii jagi 1988 dahkkuojuvvon nuppástusas gáibiduvvo eiseválddiin, ahte sii namalassii suodjalit sámiid ja sin kultuvrra ja árbevirolaš ealáhusaid. Nuppástusas daddjo, ahte ” lea stáhta eiseválddiid geatnegasvuohhta láchit diliid nu ahte sámi álbmotjoavku sáhtá seilluhit ja ovddidit iežas giela, kultuvrra ja servodateallima”.² Dasa lassin Norgga stáhta lea dovddastan Sámi álbmogii čuohcan olggusteami ja garra dáruiduhttinpolitihka ja atnon ándagassii dan vuogi, mainna sápmelaččaiguin lea láhttejuvvon vássán áiggis.

15. Sámeláhka lea Norgga sámeáššiin vuosttas dáláš láhka, mii ásahuvvui dorvvastit Norgga sápmelaččaide vejolašvuoda suodjalit ja gárggiidit gielaideaset, kultuvrraideaset ja eallinvuogiset. Norggas vuodđuduvvui sámelága vuodul sámediggi, mas leat guokte ulbmila: doaimmat sápmelaččaid válggain välljejuvvon politihkaš ovddastanorgánan ja doaimmahit dasa lágain mearriduvvon dahje áššáigullelaš nášuvnnalaš eiseválddiiguin sohppojuvvon hálddahaslaš bargguid sierralágan Sámi álbmogii guoski surggiin. Sámedikkis leat 39 áirasa, geat välljejuvvot čieža sierra válgabiies.

² 110(a) paragrafa.

16. Jagi 2005 Norgga beale sámediggi ja stáhta šiehtadalle ráddádallamiid meannudanvugiin (konsultašuvnnaid prosedyrain), mat soahpamuša mielde ”lágiduvvojit áššiin, mat njuolga sáhttet váikkuhit sápmelaččaid beroštumiide”³ ja mat gáibidit, ahte Norgga stáhta eiseválddit ”addet ollislaš dieđuid áigeuovdilis áššiin, mat soitet váikkuhit sápmelaččaide njuolga, ja maiddái relevánta áššiid birra áššemeannudeami buot dásiin”.⁴ Soahpamušas mearriduvvojit ráddádallangáibádusat, mat čuvvot oppalaččat Riikkaidgaskasaš bargoorganisašuvnna konvenšuvnna nr 169 álgoálbmogiid ja čearddalaš álbmogiid hárrái iešmearrideaddji riikkain (ILO konvenšuvdna 169)⁵ mearrádusaid, ja dan mielde ráddádallamat jotkojuvvojit dassázii go sámediggi ja Norgga stáhta eiseválddit oavvildit, ahte soahpamuša lea vejolaš dahkat.

17. Spesiálaraporterejeaddji mielas soahpamuš lea buorre ovdamearka doaibmi vuogis ollašuttit stáhtaid álgoálbmogiiguin ráddádallangeatnegasvuoda. Soahpamuš doaibmá maiddái dehálaš ovdamearkan eará Davviriikkaide ja eará stáhtaide miehtá máilmmi. Muhtun earenoamážit dán meannudanvugiide guoski ja almmolaččat ráddádallamiidda guoski áššit leat giedahallon mañnelis čuoggás IV(A)(2).

18. Vel gieskat Norgga eatnamiid ja luondduvalljodagaid hálddašemis vástidii stáhta guovddášhálldahus ovttasrádiid gielddaiguin, eaige Norgga lágat dovddastan sápmelaččaid sierravuoigatvuodaid eatnamiidda ja luondduvalljodagaide, maidda gullet maiddái kollektiivlaš vuoigatvuodát. Norggas addojuvvui jagi 2005 Finnmárkkuláhka⁶ vástádussan sápmelaččaid mánggaid jagiid bistán dáistaleapmái ja muhtumassii maiddái vástádussan riidui, mii laktásii Álaheaju-Guovdageainnu -eanu gárggiideapmái 1970-logus. Dehálaš lea, ahte Finnmárkkuláhka válmmaštallamis Norgga stuorradiggi ja sámediggi barge lágga ovttas. Goittotge Finnmárkkuláhka lea ain muhtun osiin riidduvuloš sápmelaččaid gaskavuodas, nugo mañnelis čuoggás IV(A)(3) gávnnavuvvo.

19. Jagi 1978 boazodoalloláhka odasmahttojuvvui jagi 2007. Odasmahtton lágas celkojuvvo, ahte sápmelaččain lea oktovuoigatvuodta boazodollui guohtoneatnamiin, muhto vuoigatvuoda geavaheami eaktun lea, ahte bohccuid priváhta sápmelaš eaiggádis lea čatnasupmi boazoeaiggátbearrašii. Vuoigatvuodta boazodollui lea geavahanvuoigatvuodta, mii lea fámus dihto eanaguovlluin das fuolakeahhtá gii daid eaiggáduššá. Lea dehálaš fuomášit, ahte jagi 2007 láhkaodasmahttimis váldojuvvui atnui *siida* mávssolaš boazodoalu hálddašanreaidun vai Norgga láhka čuovvu buorebut sápmelaččaid árbevirolaš eatnamiid hálddašemi. Sámi boazodoalloguovlu lea sullii 40 proseantta oppa Norgga eanaviidodagas, ja das leat guohtuneatnamat badjel 200 000 bohccui. Bohccuiguin barget Norggas sullii 2 800 sápmelačča.

³ Norgga stáhta ovddasteaddjiid ja Sámedikki gaskasaš ráddádallamiid meannudanvuogit, vuolláičállojuvvo 11.5.2005, čuokkis 2, viežžamis Interneahkas čujuhusas <http://www.regjeringen.no/en/dep/fad/Selected-topics/Sami-policy/midtpalte/PROCEDURES-FOR-CONSULTATIONS-BETWEEN-STA.html?id=450743>.

⁴ Ibid., 3 §

⁵ Dihto sámeservošiid vuoigatvuodta ráddádallamiidda ii goittotge gula soahpamuššii dakkár áššiin, mat sáhttet váikkuhit sidjiide njuolga.

⁶ Láhka geassemánu 17. beaivve 2005 nr 85 riektediliid ja eatnamiid ja luondduvalljodagaid hálddaheami birra Finnmárkku fylkkas (Finnmárkkuláhka).

20. Norga lei vuosttas riika, mii ratifierii ILO konvenšuvnna nr 169 ja jienastii álgoálbmogiid vuoigatvuodaid julggaštusa bealis jagi 2007. Dasa lassin Norga lea čáhkadan nášuvnnaš láchkan⁷ riikkaidgaskasaš konvenšuvnna siviila- ja politihkalaš vuoigatvuodain ja riikkaidgaskasaš konvenšuvnna ekonomalaš, sosiálalaš ja kultuvrralaš vuoigatvuodain. Juos dat láchka ja Norgga eará lágat leat ruossalassii, heivehuvvojit konvenšuvnnaid njuolggadusat.⁸ Norga lea maiddái oassebeallin Eurohpa rádi rápmakonvenšuvnnaš nášuvnnaš unnitloguid suodjaleami várás (1995) ja Eurohpa vuodđogirjjiis guovlo- dahje unnitloguid gielaid várás (1992).

C. Ruotta

21. Ruota vuodđoláhka lea gieskat nuppástuhtton nu, ahte sápmelaččat leat 1.1.2011 rájes eksplisihkalaččat dovddastuvvon iežas álbmogin erohussan Ruota eará veahádatjoavkkuin. Sápmelaččat ledje juo mánggaid jagiid sávvan vuodđolágas álbmogin dovddasteami veahádahkan dovddasteami sadjái.

22. Manjimuš jagiid Ruota ráddehus lea figgan gárvet láchkaevttohusa Sámi álbmogii guoski gažaldagain.⁹ Láchkahámuš lea goittotge cuigojuvvon dan geažil, ahte dasa eai leat váldon mielde deháleamos sápmelaččaide guoski váttisvuodát, earenoamážit vuoigatvuodát eatnamiidda ja luondduvalljodagaide, ja maiddái danin, ahte láchkahápmosa gárvema oktavuodas sápmelaččaiguin ii leat ráddádallojuvvon. Dan dihte Ruota beale sámediggi ja sápmelaččaid ovddasteaddjit eai dohkkehan láchkaevttohusa. Cuonjomanus lágiduvvon konfereanssas Ruota stáhta ovddasteaddjit muitaledje spesiálaraporterejeaddjái, ahte sámedikki ja earáid oaiviliid geažil ráddehus lea mearridan, ahte dat ii doalvo láchkaevttohusa ovddosguvlui ovdalga ráddehus lea ságastallagoahtán sápmelaččaiguin láchkaevttohusa sisdoalus.

23. Láhka sámedikkis¹⁰ jagis 1993 meroštalai Ruota beale sámedikki váldodoaibman ”bearráigeahččat áššiid, mat gusket sámi kultuvrii Ruotas”.¹¹ Ruota beale sámediggi doaibmá sihke stáhta eiseváldin ja álbmotválljen orgánan. Váttisvuodát, mat laktásit Ruota beale sámedikki vuodđoiešvuodaide ja daninassii Sámi iešmearridanvuoigatvuoda ovddideapmái, giedahallojuvvojit maŋŋelis čuoggás (IV)(A)(2). Sámedikki dievasčoahkkimii gullet 31 áirasa, geat válljejuvvojit njealji jahkái hávális.¹²

24. Ruota beale sámedikki doaibman leat stáhtadoarjagiid juolludeapmi sámeserviide ja sápmelaččaid kulturprográmmaide ja maid eará doaimmaide, sámeskuvllaid stivrra nammadeapmi, sámegeiela sajádaga ovddideapmi, servodatplánemii - masa gullet boazodoallu ja maid eatnamiid ja čáziid geavaheapmi – oassálastin ja diehtujuohkin sápmelaččaid diliin.¹³ Jagi 2007 boazodoalu mánggat vástusuorggit sirdojuvvojedje Eanadoallodoaimmahagas sámediggái. Dán mearkkašahtti ovdáneamis fuolakeahhtá olmmošvuoigatvuodaidkomitea lea cealkán

⁷ Olmmošvuoigatvuodaidláhka (Menneskerettsloven), 2 § (1999).

⁸ Ibid., 3 §.

⁹ Ds. 2009:40

¹⁰ Sámediggeláhka (Sametingslag) (1992:1433).

¹¹ Ibid., 1 logu 1 §.

¹² Ibid., 2 logu 2 §.

¹³ Ibid., 2 logu 1 §.

bissovaš fuolas ”dan ráddjejuvvon vuogis, man mielde sámediggi oazžu oassálastit mearridanproseassaide, mat gusket sápmelaččaid eatnamiidda ja árbevirolaš ealáhusaide”.¹⁴

25. Ruota boazodoallolágas jagis 1971 lea celkojuvvon sápmelaččaid vuoigatvuohta geavahit eatnamiid ja čáziid alcceseaset ja sin bohccuide dihto lágas meroštallojuvvon geográfalaš guovlluin.¹⁵ Ruotas bohccuiguin bargan lea sápmelaččaid oktovuoigatvuohta, man eaktun lea čearu (*sameby*) miellahttovuohta ja bargan bohccuiguin váldoealáhussan. Ruotas leat sullii 3 000 sápmelačča, geat barget árbevirolaš boazodoaluin ealáhussan. Bohccuid lohku lea sullii 250 000, ja boazodoalloguovlu lea sullii 40 % Ruota viidodagas, vaikko doaimmahuvvon dieđuid mielde áibbas oppa guovlu ii heive guohtuneanan.

26. Ruotta lea oassebeallin ON deháleamos olmmošvuoigatvuodaidkonvenšuvnnain ja jienastan álgoálbmogiid vuoigatvuodaide guoski julggaštusa dohkkeheami bealis jagi 2007. Ruotta lea maid dáid ratifieren Eurohpa rádi rápmakonvenšuvnna nášuvnnalaš unnitloguid suodjaleami várás ja Eurohpa vuodđogirjii guovlo- dahje unnitloguid gielaid várás. Ruotta ii leat goittotge ratifieren ILO konvenšuvnna nr 169.

D. Suopma

27. Suoma vuodđolágas ásašuvvo sápmelaččaid sajádagas álgoálbmogin¹⁶ ja maid sápmelaččaid vuoigatvuodas kulturiešstivremii ruovttuguovllusteaset sátnehámiin ”Sápmelaččain lea sámiid ruovttuguovllus gillii ja kultuvrii guoski iešráđđen”.¹⁷ Sámediggelágas jagis 1995 meroštallojuvvo sámiid ruovttuguovlu: ”Eanodaga, Anára ja Ohcejoga gielddaid viidodagat ja maid Soađegili gieldda Sámi bálgosa viidodat”.¹⁸ Sámediggelágain lea vuodđuduvvon sámediggi, mii buhttii jagiid 1972–1995 doaibman Sámi parlameantta, mii lei vuosttas válggain válljejuvvon sámeorgána Davviriekkain. Sámedikki 21 áirasa ja njeallje várreáirasa válljejuvvojit sápmelaččaid gaskavuodas juohke njealját jagi lágiduvvon válggain.¹⁹

28. Sámediggelágas ”dorvvastuvvo sápmelaččaide álgoálbmogin iežaset gillii ja kultuvrii guoski iešráđđen”. Lágas celko, ahte sámedikki bargun lea ”dikšut sápmelaččaid iežaset gillii ja kultuvrii ja sin sajádahkii álgoálbmogin guoski áššiid”. Sámediggi sáhtta bargguidasas gulli áššiin dahkat eiseválddiide álgagiid ja evttohusaid ja maid addit cealkámušaid sámiid ruovttuguovllus. Dasa lassin lágas nannejuvvo, ahte eiseválddit galget ráđđádallat sámedikkiin ”buot viidát váikkuheadđi ja mearkkašahtti doaimmaid birra, mat sáhttet njuolga ja earenoamáš vugiin váikkuhit sápmelaččaid sajádahkii álgoálbmogin”, dasa gullet maid ee. áššit, mat gusket stáhta eatnamiid, suodjalanguovlluid ja meahcceguovlluid dikšumii, geavaheapmái, láigoheapmái ja luohpadeapmái. Vaikke sámediggelágas leatge nana lágalaš dáhkádušat sápmelaččaid sajádagas, geavatlaččat Suoma beale sámedikkis lea ráddjejuvvon mearridanváldi, nugo mañnelis čuoggás IV(A)(2) buktojuvvo ovdan.

¹⁴ CCPR/C/SWE/CO/6, bihtta 20 (7.5.2009).

¹⁵ Boazodoalloláhka (Rennäringslag) (1971:437)

¹⁶ 17 §

¹⁷ 121 §

¹⁸ 4 § (974/1995)

¹⁹ Ibid.

29. Dálá Suoma lágat eai dovddas eaige atte mangelágan earenoamáš eanavuoigatvuodaid sápmelaččaide eaige dovddas oktovuogitvuoda Sámi álbmogii bargat árbevirolaš ealáhusaiguin juo sámiiid ruovttuguovllus dahje dan olggobealde. Dasa lassin Suomas boazodoallu ii leat ráddjejuvvon sápmelaččaid ealáhussan, nugo Norggas ja Ruotas, baicce dainna ožžot bargat buohkat Eurohpa uniovnas ássi olbmot, geat orrot boazodoalloguovllus. Suoma ráddehusa cealká, ahte dat lea figgan mángii čoavdit sápmelaččaid eanavuoigatvuodaide laktáseaddji váttisvuodaid lágaid bokte, muhto váttisvuodaid lea buktán figgamuš dásset sápmelaččaid ja eará seamma guovllus ássi ja seamma ealáhusaiguin bargi olbmuid beroštumiid.²⁰

30. Jagi 1990 boazodoallolágas celkojuvvo, ahte stáhta eiseváldi galgá ráddádallat áššáigullelaš bálgošiid ovdasteaddjiiguin goittotge dalle go pláne stáhta eatnamiidda guoski doaimmat, mat váikkuhit mearkkašahti vugiin boazodollui. Dasa lassin easkkáš ráddehusa árvalusat ruvkelága ja čáhcelága ođasmahttimis buvttášedje sámi kultuvrii muhtun muddui suoji, dasa gullet maid gáibádusat das, ahte ovdal ruvkelobiid miediheami galggašii guorahallat fitnu váikkuhusaid sámi kultuvrii ja váldit daid vuhtii lohpmiediheamis.

31. Nugo Norga ja Ruottage, de maiddá Suopma lea ratifieren buot mearkkašahti ON olmmošvuoigatvuodaidkonvenšuvnnaid ja maid Eurohpa rádi rápmakonvenšuvnna nášuvnnaš unnitloguid suodjaleamis ja Eurohpa vuodđogirjji guovlo- dahje unnitloguid gielain. Suopma lea maid jienastan álgoálbmogiid vuoigatvuodaid julggaštusa beales, muhto Suopma ii leat ratifieren ILO konvenšuvnna nr 169, vaikke ON konvenšuvdnaorganat leat ávžžuhan dahkat dan ja dat ávžžuhuvvui maiddá ON máilmmiviidosáš mearreáigeuorahallamis (*Universal Periodic Review*).²¹

IV. Fuolat

A. Iešmearridanvuoigatvuohta

32. Vaikke Sámi álbmogii guoski Davviriikkaid lágat ja politihkka leat viehka bures ovdánan, sápmelaččaid iešmearridanvuoigatvuoda dievaslaš ollašuvvamii leat goittotge hehttehusat sihke rájaidrasttildeaddji ja nášuvnnaš dásis. ON álgoálbmotjulggaštusa 3 artihkkalis nannejuvvo, ahte ”Álgoálbmogiin lea vuoigatvuohta iešmearrideapmái. Dán vuoigatvuoda vuodul sii mearridit friddja iežaset politihkalaš sajadaga ja ovddidit friddja iežaset ekonomalaš, sosiála ja kultuvrralaš gárggiideami.” Dát julggaštusa artihkal speadjalastá Davviriikkaid ráddehusaid dohkkehan riikkaidgaskasaš siviila- ja politihkalaš vuoigatvuodaid konvenšuvnna ja maid riikkaidgaskasaš ekonomalaš, sosiálalaš ja kultuvrralaš vuoigatvuodaid konvenšuvnna, main guktuin dát lea oktasaš 1 artihkal.

1. Iešmearridanvuoigatvuohta

33. Vuosttažettiin lea sudja dadjat, ahte sámi ovdasteaddjiid mielas sin ulbmilat sierra stáhtain ássi sápmelaččaid oktavuodaid dorvvasteamis ja Sámi álbmoga iešmearridanvuoigatvuoda oppalaš gárggiideamis ii mearkkaš dan, ahte sápmelaččat háliidit vuodđudit iežaset stáhta. Dákkár lahknanvuohki iešmearridanvuoigatvuoda geavaheapmái lea

²⁰ CERD/C/FIN/19, Suoma ráddehusa mearreáigeraporta CERDii (15.10.2007).

²¹ G. omd. CERD/C/FIN/CO/19, bihtá 14 (13.3.2009); A/HRC/8/24 (23.5.2008).

ovttalágan ON álgoálbmogiid vuoigatvuođaid julggaštusain, man oppalaš ráhkadusas ja earenoamážit 46 artihkkalis boahtá čielgasit ovdan, ahte álgoálbmogiid iešmearridanvuoigatvuohta berre ollašuvvat stáhtaid viidodagaid čavddisvuođa dahje politihkalaš oktilašvuođa olis.

34. Máilmmis leat dán rádjai dušše uhcán ovdamearkkat earenoamáš, virggálaš ortnegiin, mat ovddidit dihto álgoálbmoga iešmearridanvuoigatvuođa rájáidrasttildeaddji vugiin. Sirdašuvvan dakkár ortnegiid guvlui leat goittotge oassi juo mánggaid logiid jagiid joatkašuvvan ovdáneamis, mii hástá navdosa das, ahte dušše stáhtaráját sáhttet doaibmat politihkalaš ortniiduvvama ja válddi dovdomearkan. Nugo ovdalis lea bukton ovdan, Sámi álbmot lea rahčan mearkkašahtti vugiin ovddidit kollektiivvalaš iešmearridanvuoigatvuođaset nu, ahte sii leat gárggiidan rájáidrasttildeaddji institušuvnnaid ja fitnuid, ja sii leat dán olis juksan ulbmiliiddiset dehálaš vugiin, muhto hehttehusat leat ain.

35. Spešialaraporterejeaddji áddejumi mielde davviriikkalaš sámekonvenšuvdnahámuš láhčá váldorámaid, mainna meroštallojuvvojit Sámi álbmoga oktasaš ulbmilat, ja dat lea mearkkašahtti oassi rahčamušain ovddidit Sámi iešmearrideami álbmogin (konvenšuvdnahápmosa čielga váili dán olis lea dat, ahte dat ii gusto Ruošša federašuvnnas ássi sápmelaččaide). Spešialaraporterejeaddji ádde váttisvuođaid, mat laktásit iešvuođaidis bealis dánlágan odđa áššebáhpára gárvemii. Lea daddjojuvvon, ahte áššebábir lea muhtunlágan Davviriikkaid ja Sámi álbmoga gaskasaš ”odđaáigásaš soahpamuš” (vaikke Sámi álbmot ii leatge virggálaš oassebeallin konvenšuvnnas nugo Davviriikkat leat). Spešialaraporterejeaddji geardduha mánggaid ON konvenšuvdnaorgánaid fuola davviriikkalaš sámekonvenšuvnna atnuiváldima maŋŋoneamis.²²

36. Jagiid joatkašuvvan nákku maŋŋá Norgga, Ruota ja Suoma stáhtaid ovddasteaddjit ja maid sámedikkiid ságadoallit šiehtadalle skábmamánu 2010 davviriikkalaš sámekonvenšuvnna ráddádallanmálles. Sohppojuvvon málle mielde ráddádallamat dollojuvvojit golmma sáttagotti gaskkas. Iešgudege sáttagoddái sáhttet nammaduvvot eanemustá guhtta lahtu, ja dasa galget gullat áššáigullevaš stáhtaid ja sámedikkiid ovddasteaddjit. Ráddádallamat álggahuvvojit jagi 2011, ja ulbmilin lea geargat ráddádallamiin viđa jagi áigge.

2. Sámiid ieštivrejupmi nášuvnnalaš dásis: sámedikkít

37. Sámedikkít leat deháleamos sápmelaččaid iešmearridanvuoigatvuođa ollašuthti orgánat Norggas, Ruotas ja Suomas. Dat sáhttet doaibmat dehálaš mállen eará álgoálbmogiid ieštivrejupmi ja mearrádusdahkamii oassálastimii, go vástideaddji institušuvnnat gárggiiduvvojit miehtá máilmmi. Dás fuolakeahtta lea ain dárbu lasihit sámedikkiid sorjjasmeahttuovuoda ja ieštivrejupmi válddi ja lasihit maiddái dikkiid vejolašvuođaid oassálastit ja váikkuhit albmaláhkai Sámi álbmogii guoski mearrádusdahkamii Davviriikkain.

38. Sámedikkít leat mitalan spešialaraporterejeaddjái fuolaideaset das, man muddui dat sáhttet albmaláhkai oassálastit ja váikkuhit Sámi álbmogii guoski mearrádusaide. Sámedikkít adnojuvvojit dábaláččat orgánan, man bokte sápmelaččat sáhtte buktit oaiviliiddiset albmosii eiseválddiide, muhto dat eai dáhkít moge albma váikkuhanevejolašvuođa dahje mearridanválddi.

²² G. omd. E/C.12/SWE/CO/5, bihtta 15 (18.11.2008); CERD/C/SWE/CO/18, bihtta 21 (21.8.2008).

Earenoamážit Suoma beale sámedikki lágain ásahuvvon doaibmaváldi rádjašuvvá áššiide, mat gustojit sámegillii, kultuvrii ja álgoálbmotsajádahkii. Dáinge doaibmasurggiin sámedikki váikkuhanváldi lea ráddjejuvvon; ovdamearkka dihte giellaplánemis ovddasvástáduš lea Ruovttueatnan gielaide dutkanguovddázis ja dáidge bargguid leat sirdimen universitehtaide.²³ Dasa lassin moatti spiehkastaga haga²⁴ sámedikkiin ii leat dábálaččat sierra mearridanváldi eatnamiidda, čázádagaide ja luonduvulljodagaide guoski áššiin.

39. Čielga ráddádallanproseassaid atnuiváldin lea muhtumassii álkidan sámedikki oassálastima Sámi álbmogii guoski mearrádušdahkamii, nugo ovdalis bihtás 16 gávnnavuvvo, Norgga stáhta lea vuolláičállán Norgga beale sámedikkiin ráddádallansoahpamuša. Sámediggi cealká, ahte vaikke ”ráddádallamiid meannudanvuogit leat lasihan sámedikki váikkuhanválddi ráddehusa sámpolitiikalaš mearrádušdahkamis, vásáhusat ráddádallansoahpamuš atnimis leat molsašuddan. Sápmelaččaid árbevirolaš eallinvuohkái ja ealáhusaid gárggiideapmái laktásit ain hástalusat.²⁵ Dasa lassin sámedikki ovddasteaddjit leat almmuhan fuolaset das, ahte ráddehus lea muhtumin mearridan ášši juo ovdal albma ráddádallamiid. Spešialaraporterejeaddji oaidnu lea goittotge dat, ahte go ráddádallanmeannudeapmi čadašuvvo áššálaččat, de dat lea dehálaš reaidu sápmelaččaid vuoigatvuodaid gárggiideamis ja maid Sámi álbmoga ja Norgga stáhta oktavuodaid buorideamis.

40. Nugo lea Norggas, de Ruota ja Suoma stáhtain eai leat soahpamušat iežaset sámedikkiin, main mearriduvvošii, mo ja makkár diliin ráddádallamiid galgá lágidit. Suoma riikkabeivviin lea dálá lágaid mielde geatnegasvuohhta ráddádallat Suoma beale sámedikkiin sápmelaččaide guoski áššiin, vaikko sámedikki ovddasteaddjit leatge muitalan spešialaraporterejeaddjái, ahte eanaš sin dahkan evttohusaide ja cealkámušaide ii leat boahtán vástáduš Suoma stáhtas oppa dakkár áššiin, mat almmolaččat dovddastuvvojit gullat sámedikki áššedovdamuša vuollái. Ruotas ráddádallanmeannudeapmi gullá Sámi álbmogii guoski láhkaevttohussii (g. bihtá 22) vai sámedikkiid váikkuhanváldi láhkaásahanproseassain ja eará surggiin nanusmušvá, muhto nugo ovdalis gávnnavuvvui, láhkaevttohus lea ain giedahallama vuolde. Dákkár oktasaččat sohppojuvvon vuogádagat livčče dehálaččat ja dat sáhtásedje muhtumassii geahppudit sápmelaččaid fuola das, ahte sii ii beasa doarvái oassálastit mearrádušdahkamii.

41. Beaktilis ráddádallamiid lassin dehálaš oassi álgoálbmogiid iešmearridanvuoigatvuodas lea vuoigatvuohhta autonomiijai ja iešstivremii sin siskkáldas ja báikkálaš áššiin, nugo lea celkojuvvon álgoálbmogiid vuoigatvuodaid julggaštusas (artihkal 4). Spešialaraporterejeaddjái muitaluvvon oktasaš fuolla lei dat, ahte sámedikkid bastet doaibmat ja mearridit iehčanassii dušše ráddjejuvvon vugiin Sámi álbmoga áššiin daidda lágain meroštallojuvvon doaibmaválddi ja bargguid geažil. Spešialaraporterejeaddji dihtosis lea, ahte sámedikkiid iehčanas mearridanválddi lasiheapmi sáhtá gáibidit mearkkašahtti nuppástusaid lágain ja politihkalaččat nášuvvnalaš dásis. Das fuolakeahhtá Davvirikkat galggašedje lágidit šiehtadallamiid sámedikkiiguin ja singuin ovttasrádiid guorahallat dakkár vástusurggiid meroštallamiid, maid

²³ Láhka ruovttueatnan gielaide dutkanguovddázis (48/1976, 591/1996).

²⁴ Ovdamearkka dihte Norggas jagi 2008 addojuvvon plána- ja huksenlága vuodul Sámediggi sáhtá vuostálastit sápmelaččaid kultur- ja ekonomalaš eallima dáfos mearkkašahtti áššiid plánema virggálaččat.

²⁵ Málilmiviidosas mearreaige guorahallama (*Universal Periodic Review*) bargjoavkku raporta, Norga, A/HRC/13/5, bihtá 24 (2010).

bokte sámedikkiid iehčanas doaibmaválldi sáhtášii lasihit dahje main dušše sámedikkiin okto livččii doaibmaválldi, earenoamážit Sámi álbmogii dehálaš áššiin. Dán oktavuodas galgá ain čielgaseappot dovddastit báikkálaš sámeinstitušuvnnaid, nugo *siiddaid*, árbevirolaš mearridanválldi.

42. Vuohki, mainna Ruota beale sámedikki barggut ja doaibmaválldi lea meroštallojuvvon Ruota sámediggelágas, lea earenoamáš fuollan. Sámedikki vuodđudanmutter Ruota stáhta oaivilin lei, ahte sámediggi ii galgan leat sápmelaččaid iešstivrenorgána. Stáhta celkkii, ahte jagi 1992 sámediggelágas ”(álbmotválljen orgána mearkkašeaddji) ting-tearpma (*Sameting*) geavaheamis fuolakeahhtá gažaldagas ii leat iešmearridanorgána, mii sáhtá doaibmat Ruota riikkabeivviid (Riksdag) dahje gielddaráđdehusa sajis dahje daiguin gilvaleaddji orgánan.”²⁶ Vaikke Ruota stáhta lea dan manjá dovddastan sámedikki orgánan, man bokte Sámi álbmot sáhtá geavahit iešstivrenvuoigatvuođa, de sámediggi ain doaibmá sihke álbmotválljen orgánan ja stáhtahálddaha eiseváldin. Ruota beale sámedikki ovddasteaddjit celke fuolaset das, ahte stáhtahálddaha eiseváldin sámediggi gártá ollašuttit Ruota riikkabeivviid ja stáhta lágádusaid politihkalaš mearrádusaid ja eará mearrádusaid, mat leat muhtumin ruossalassii válggain válljejuvvon sámedikki árasiid Sámi álbmogii guoski politihkalaš ulbmiliiguin.

43. Maiddái máinnašuvvui, ahte stáhtabušehta ráddjehusat geahpedit sámedikkiid vejolašvuođaid dikšut sámeáššiid ja doaibmat sápmelaččaid iešmearridanvuoigatvuođa gaskkusteaddjin. Buot sámedikkid bukte ovdan spesiálaraporterejeaddjái earenoamážit dan, ahte dain leat menddo unnán resurssat geavahanláhkai daidda doaimmaide ja álgagiidda, maid dat leat ieža meroštallan ja gárggiidan. Ruota beale sámediggái mearreruđat juolluduvvojit eanaš sámediggái stáhta eiseváldin gulli bargguid dikšumii, muhto iehčanas válggain válljejuvvon orgána bargguid dikšumii sii ožžot vánet ruhtadeami. Norgga beale sámedikki ovddasteaddjit leat buktán albmosii dan, ahte dikki mearridanválldi lea muhtumin ráddjen dat, ahte guovddášhálldahus lea mearridan almmolaš ruhtadeami dihto doibmii. Norgga stáhtas lea goittotge earálágan oaivil; dat cealká, ahte odđa fitnut ja ruhtadanálgagat bohtet dávjá ieš sámedikkis, ja sámedikkis lea mearkkašahti friddjavuohta prioriteret dasa juolluduvvon ruhtadeami odđasit. Norgga beale sámediggi lea maiddái buktán ovdan fuolas das, ahte bihtáin 16 ja 39 máinnašuvvon ráđđádallanmeannudeamis ii giedáhallojuvvo stáhtabušehta gárven.

3. Norgga Finnmárkkuláhka

44. Norggas jagi 2005 ásahuvvon Finnmárkkuláhka sisttisoallá njuolggadusaid, maiguin suodjaluvvo dehálaš vugiin Sámi álbmoga iešmearridanvuoigatvuođa ja luondduvalljodagaid hálddašuvuoigatvuođaid gárggiideapmi báikkálaš dásis. Nuba láhka leage mávssolaš ovdamearka eará Davviriikkaide. Lágas lea celkojuvvon, ahte sápmelaččain ja earrásiin leat Finnmárkkus dološ áiggi ráje geavaheami bokte vuoigatvuođat Finnmárkku eatnamiidda ja čáziide. Lága mielde 98 % Finnmárkku viidodagas (sullii Danmárkku sturrosaš viidodat) sirdojuvvui stáhtas báikkálaš oamastussii, ja eanaeaggádin vuodđuduvvui Finnmárkkuoopmodat. Vaikke láhka leage mearkkašahti lávki sápmelaččaid iešmearridanvuoigatvuođa ja maid eatnamiid ja čáziid hálddašuvuoigatvuođa gárggiideamis, muhtun sámi ovddasteaddjit leat oaivvildan, ahte láhka ii dorvvas ollásit sápmelaččaid iešmearridanvuoigatvuođa ja vuoigatvuođa eatnamiidda ja luondduvalljodagaide, eanaš daid sivaidd geažil, mat laktásit

²⁶ Láhkaárvalus 1992/93:32.

Finnmárkkuopmodaga stivrra čoakkádussii. Finnmárkku fylkkadiggi ja sámediggi nammadit stivralahtuid. Berre fuomášit, ahte Finnmárkkuláhka lea guovllu sápmelaččaid ja earrásiid beroštumiid oktiiheiveheami várás hábmejuvvon soabadallančoavddus, man sámediggi lea dohkkehan. Dat, mo láhka duodas gárggiida sámi iešmearridanvuoigatvuođa ja vuoigatvuođa luondduvalljodagaide, čielgá dađistaga go láhka ollašuhthtojuvvo.

45. Sierrareporterejeaddji lea maiddáid gidden fuomášumi dájvja ovdanbohtán fuolaide das, ahte Finnmárkkulágas Norgga beale nuortasámiid (nuortalaččaid) vuoigatvuođat eai leat váldojuvvon doarvái bures vuhtii vaikke sis lea earenoamážit rašes sajádat. Norgga beale nuortasámit leat smávva joavku, guđe iežas giella ja kultuvrralaš iešvuođat leat áitojuvvon. Dán áššái laktása maiddáid dat, ahte nállealahankomitea ávžžuhii Norgga vuolggahit earenoamáš geavatlaš lassidoaimmaid vai dihto oalle áitatvuloš álgoálbmotjoavkkuid – dahjege nuortasámiid – vuoigatvuođat dorvvastuvvojit já gárggiiduvvojit áššálaččat.²⁷ Spešialareporterejeaddji fuomášahtta, ahte Norga lea čujuhan, ahte ”go doaimbajibut plánejuvvojit, de stáhta ráđđádallá lávga sámedikkiin ja nuortasámiid ovddasteaddjiiguin”²⁸ ja ahte Finnmárkkukomišuvnna doaimbaváldi sistisdoallá buot finnmárkulaččaid eanavuoigatvuođaid ja luondduvalljodagaide čielggadeami, maiddáid nuortasámiid.

B. Vuoigatvuođat eatnamiidda, čáziide ja luondduvalljodagaide

1. Eatnamiidda ja luondduvalljodagaide guoski vuoigatvuođaid dovddasteapmi

46. Davviriikkaid sápmelaččaid historjái lea leamaš mihtilmas sápmelaččaid hálddašan eatnamiid – eandalii bohccuid guohtuneatnamiid – ja luondduvalljodagaide bistevaš vátnun. Ovdalaš áiggiid Davviriikkaid doaimmat vuodduuvve dakkár oidnui, ahte eatnamiid ja luondduvalljodagaide oamastanvuoigatvuohta ii sáhte vuodduuvvat sápmelaččaide mihtilmas nomádalaš eanageavaheapmái, masa gullá viiddes, dálkkádaga ja birasváikkukhusaid geažil jahkásaččat molsašuvvi guohtuneatnamiid ávkkástallan.

47. Davviriikkat leat áiggiid mielde gárggiidan dihto vuogádagaide Sámi álbmoga eanaoamasteami ja boazodoalu dorvvasteami várás, ja dálá áigge viiddes oasit eatnamiin geavahuvvojit bissovaččat boazodoalus. Buot golmma Davviriikka boazodoallogáin leat Sámi álbmogii addojuvvon dihto eatnamiid ja luondduvalljodagaide geavahanvuoigatvuođat boazodoalu várás, muhto nugo ovdalis máinnašuvvui, de Suomas boazodoallu ii leat sierra ráddjejuvvon dušše sápmelaččaide. Vaikke sápmelaččaid eanageavahanvuoigatvuođat leat lágain dovddastuvvon, dát vuoigatvuođat atnu gártá dájvja čáhkket saji earáid beroštumiid geažil. Norgga, Ruota ja Suoma lágat dovddastit prinsihpas, ahte sápmelaččaid eanageavaheapmi boadusin sáhtta leat eanaoamastanvuoigatvuohta, muhto Sámi álbmogii lea leamaš geavataččat váttis ollašuhthtit dáid vuoigatvuođaid.

48. Norggas addojuvvon Finnmárkkuláhka fállá buori vuodu ja vuogádagaide čielggadit ja dorvvastit beaktilit sámiid vuoigatvuođaid eatnamiidda ja luondduvalljodagaide Finnmárkku fylkkas. Lágain ásahuvvui Finnmárkkukomišuvdna, mas lea doaimbaváldi čielggadit ovdalis

²⁷ CERD/NOR/CO/18, bihtta 8

²⁸ CERD/C/NOR/CO/18/1. lasáhus, 5. čuokkis.

dovdákeahtá báhcán vuoigatvuodaid eatnamiidda ja luondduvalljodagaide.²⁹ Komišuvdna galgá addit čielggadusaid maŋŋá smiehtamuša čuoovvoaš áššiin: ”gii komišuvnna áddejumi mielde lea eatnama eaiggát; b) makkár geavahanvuoigatvuodát komišuvnna áddejumi mielde leat ja c) maid áššediliide komišuvdna vuodđuda konklušuvnnaid”.³⁰ Finnmárkkulágain ášahuvvui maiddái Finnmárkku meahceduopmostuollu, man doaibmaváldin leat giedahallat eará go gilvineatnamiidda guoski áššiid, ja mii lea oaivilduvvon čovdit Finnmárkku komišuvnna mearrádusaid dagahan soahpameahtunvuodaid.³¹

49. Daningo Finnmárkkulága eaktudan eanavuoigatvuodaid čielggadeapmi lea ain gaskan, dál atnui váldon meannudanvuogi vuogálašvuoda ii sáhte velá árvvoštallat. Dattetge Finnmárkkuláhka lea čielgasit dehálaš ovdáneapmi ja sáhtá čájehuvvot buorin geavadin álgoálbmogiid eanavuoigatvuodaid dorvvasteamis. Vaikke ovttaskas sápmelaččaid ja sámejoavkkuid oamastan- ja geavahanvuoigatvuodta dihto oktavuodain lea čielggaduvvon ja dovddastuvvon Norgga riektelágadusas, Finnmárkku fylkka olggobealde eai leat goittotge anus makkárga earenoamáš vuogádagat čielggadit Sámi álbmoga vuoigatvuodaid eatnamiidda luondduvalljodagaide, ja dat lea váilivuodta, man galgá divvut.

50. Spesiálaraporterejeaddjái lea buktjuvvon ovdan earenoamáš fuolla eanavuoigatvuodaid dilis Ruota bealde. Riikka alimus riekti lea cealkán, ahte prinsihpas oamastanvuoigatvuodta sáhtá vuodđuduvvat sápmelaččaid árbevirolaš eanageavaheapmái ja ássamii.³² Dattetge bohccuid guohtunguovllut eai leat Ruotas virggálaččat ráddjejuvvon. Lea dehálaš, ahte riikka ráddehus lea vuodđudan earenoamáš rádjabargojoavkku, man bargun lea meroštallat Sámi álbmoga árbevirolaččat geavahan eatnamiid. Bargojoavku geigii smiehtamušas jagi 2006. Ráddehus ii leat goittotge vuolggahan geavtlaš doaimmaid vai bargojoavkku ávžžuhusat ollašuhthuvvojit.³³ Seamma oktavuodas ON nállevealahankomitea (CERD) celkkii ”fuolas Sámi álbmoga vuoigatvuodaáššiid giedahallama vátna bohtosiin” ja ávžžuhii Ruota ”vuolggahit beaktilis doaimmaid vai sápmelaččaid vuoigatvuodaid čielggadusat mielddisbuktet čielga doaimmaid ja seammás lágaid ođasmahttimiid.”³⁴

51. Sámi álbmoga vejolašvuodaid dorvvastit iežaset vuoigatvuodaid eatnamiidda ja luondduvalljodagaide hehte ain dat, ahte duodaštusnoadđi Ruota duopmostuoluin lea sápmelaš čuoččaldahttis, gii gáibida eanavuoigatvuodaidis. Sápmelaččat galget buktit ovdan čálalaš duodaštusaid gažaldatvuloš eatnamiid unnimustá 90 jagi bistán geavaheamis vai sii bastet duodaštit duopmostuoluin vuoigatvuodaideaset, mat vuodđuduvvet eatnamiid árbevirolaš geavaheapmái ja ássamii. Duodaštusnoadđegáibádusaid lea váttis deavdit juo daninassii, ahte sámi árbevieru mielde sámit eai guođe fysalaš luottaidda eatnamiidda, mat geavahuvvojit guođoheapmái dahje eará ulbmilii. Olmmošvuoigatvuodaidkomitea lea ávžžuhan, ahte Ruotas ”ášahuvvojit lágat, maid njuolggadusat duodaštusnoadđis heivehuvvojit njuovžilit dalle, go dat laktásit sámiid eanaoamastan- ja guohtunvuoigatvuodaide earenoamážit dalle, go eará

²⁹ Finnmárkkuláhka, 5 ja 29 §

³⁰ Ibid., 33 §.

³¹ Ibid., 36 §.

³² Vearroduottar-ášši

³³ Rádjabargojoavkku raporta, SOU: 2006:14

³⁴ CERD/SWE/18, bihtá 19; g. maiddái CCPR/C/SWE/CO/6, bihtá 20 (cuoŋománu 2. beaivve 2009)

oassebeliin lea dehálaš diehtu iežaset hálddus.”³⁵ Garra duodaštusnoaddegaibádusat dagahit divrras lágastemiid, ja Ruota beale sápmelaččain lea hárve doarvái várit lágastit eanavuoigatvuodaideaset bealis. Ruota riekteveahkkevuogádat ii doarjjo ruđalaččat sápmelaččaid dáin figgamušain, mas maiddái ON soahpamušorgánat leat cealkán fuolaset.³⁶

52. Suomas 90 proseantta sámiid ruovttuguovlun meroštallojuvvon eanaviidodagas lea juridihkalaččat stáhta eana. Sámi álbmoga eanavuoigatvuodaid čielggadeami geažil Suoma stáhta barggahii jagiid 2003–2006 dutkamuša eanageavaheamis Davvi-Lappi guovllus. Seamma oktavuodas ON nállevealahankomitea ávžžuhii, ahte Suopma ”vuolggaha beaktilis doaibmabijuid vai Davvi-Lappi eanavuoigatvuodaid dutkanbohtosat heivehuvvojit geavadii, ee. Stáhta ásaha áššái guoski odđa lágaid ovttasrádiid servošiiguin, maidda lágat gustojit.”³⁷ Suoma stáhta ja sámediggi leat ráđđádallan gávdnat oktasaš vuodu eanavuoigatvuodaide guoski gažaldagain. Sámiid árbevirolaččat ássan eatnamiid juridihkalaš sajádat lea goittotge ain čavddekeahttá Suomas.

2. Mearravalljodatvuoigatvuodát

53. Gažaldat sápmelaččaid vuoigatvuodas riddoguolásteapmái guoská lagamustá Norgga. Guorahallamat čujuhít, ahte sámiid davvirittuid guolásteapmi lea manjmuš jagiid mearkkašahtti vugiin váttásmuvvan guollečáziid fuones hálldašeami geažil. Sivvan dakkár gárggiideapmái leat leamaš earát go sápmelaččat ja birasdahkkít. Dasa lassin guolásteami nuppástuvvan industriijan guovttelot jagi áigge Norggas lea geahpedan mearravalljodagaid báikkálaš bearráigeahču ja geavaheami. Lassiváttisvuoda dagaha dat, ahte guolástannjuolggadusain mearriduvvo nášuvnalaččat báikkálaš ovddastusa haga, iige váldojuvvo vuhtii mearravalljodagaid árbevirolaš mearrádusdahkan iige báikkálaš diehtu valljodagaid hálldašeamis.

54. Norgga Finnmárkkulágas eai leat mearrádusat mearravalljodagain. Norgga stuorradikki bissovaš justislávdegotti cealkámušas daddjo, ahte guolásteapmi lea guovddáš oassi sámi kultuvrras, ja stuorradiggi dagai mearrádusa, mas ráđdehus ávžžuhuvvui čielggadit Finnmárkku rittu guolástanvuoigatvuodaid. Vuodđduvuvvui odđa orgána, riddoguolástanlávdegoddi, dan manjá go Sámedikkiin ráđđádallojuvvoi. Lávdegoddi ávžžuhii, ahte ”nannejuvvo prinsihppa, man mielde Finnmárkku vuonaid ja rittuid ássiin lea vuoigatvuohta bivdit Finnmárkku riddočáziin historjjálaš geavaheami ja álgoálbmogiid ja veahádagaid álbmotrievtti vuodul.”³⁸ Guolástan- ja riddodepartemeanta ja sámediggi ráđđádallet riddoguolástanlávdegotti barggu vejolaš joatkimis. Dasa lassin joavkkut, mat ovddastit báikkálaš sámi guolásteaddjiid, leat deattuhan, ahte dárbbášuvvo sierraláhka, mii dorvvasta báikkálaččaid vuoigatvuoda oassálastit guollečáziid ja mearravalljodagaid dikšumii ja hálldašeapmái.

³⁵ CCPR/C/SWE/CO/6, bihtta 21 (cuoŋománu 2. beaivve 2009).

³⁶ Ibid.; CERD/SWE/18, bihtta 20.

³⁷ CERD/C/FIN/CO/19, bihtta 14 (njukčamánu 13. beaivve 2009).

³⁸ NOU 2008:5 (guovvamánu 18. beaivve 2008).

3. Sápmelaččaid eatnamiidda ja ealáhusaide ain čuohecci áitagat

55. Gilvaleaddji eanageavaheapmi áitá mearkkašahtti vugiin Sámi eallinvuogi, earenoamážit boazodoalu, ja dan stáhtat dávjá iežage ovddidit ávkkástallamiin luondduvalljodagaid ja ovddidemiin eará gárggiidanfitnuid. Dat áitet geahpedit guohtuneatnamiid buot golmma Davviriikkas. Visttiid, geainnuid ja čáhcefápmorusttegiid huksen, ruvkedoaimmat, vuovdefitnut ja turismadoaimmat leat juo dál duššadan ja cuvkon guohtuneatnamiid, ja dat leat hehtten sakka bohccuid johtima ja dakko bokte bohccuid ahtanuššama ja ceavzima.

55. Davviriikkaid muhtun lágat luondduvalljodagaid ávkkástallamis eaktudit – molsašuddi vugiin – Sámi álbmoga ja dan ealáhusaid dahje eatnamiid earenoamáš vuhtiváldima.³⁹ Dábálaččat iešgudege davviriikkaid lágat ja politihkka luondduvalljodagaid ávkkástallamiin ja gárggiidandoaimmain eai goittotge dorvvas doarvái bures Sámi álbmoga vuoigatvuodaid ja ealáhusaid, eaige dat láže diliid vai Sámi álbmot ja sámedikkít sáhttet oassálastit doarvái gárggiidandoaimmaide. Luondduvalljodagain ávkkástallamis ja eará gárggiidandoaimmain čuovvu guohtuneatnamiid massimis dávjá ii máksojuvvo buhtadus, vaikke Norga boazodoalloláhka gáibida, ahte guohtuneatnamiid geavahanvuoigatvuoda massin buhttejuvvo boazoeaiggádiidda. Dasa lassin, hárve fállujuvvo vejolašvuohta beassat juohkit doaimmain šaddan ávkki, eandalii ruvke-, oljo- ja gássadoaimmaid oktavuodas.

56. Norggas davviguovllu oljo- ja gássagittiid ávkkástallan lea mearkkašahtti áitta boazodollui. Norgga jagi 2009 minerálahka eaktuda, ahte sámi kultureallin suodjaluvvo ja maid Finnmárkku fylkkas doaibmalobiid miediheami oktavuodas sámedikkis ja eanaeaiggádis lea vejolašvuohta buktit oainnuset ovdan. Das fuolakeahtá sámediggi lea buktán ovdan fuolas das, ahte láhka ii dorvvas doarvái buriid ráddádallanvejolašvuođaid sámediggái Finnmárkku doaibmalohpemeannudeamis iige eaktut mangelágan ráddádallamiid dalle, go árvoštallojuvvojit ohcamušat, mat váikkuhit fylkka olggobeale árbevirolaš eatnamiidda.

57. Ruotas ruvke- ja bieggamillofitnut dagahit sápmelaččaide ain stuorra deattu sin árbevirolaš eatnamiin. Dálá ruvkelágas eai leat njuolggadusat Sámi álbmoga dáfos mearkkašahtti sierravuoigatvuoigatvuodaid vuhtiváldimis, iige dálá ruvkepolitihkka oro doarvái dorvvasteamen sámi beroštumiid ja vuoigatvuodaid ruvkeguovlluin. Spešialaraporterejeaddji lea earenoamážit čuvvon Girona gávpoga dili. Luossavaara-Kiirunavaara AB – ruvkefitnodat, mas stáhta oamasta mearkkašahtti oasi – pláne sirdit sullii beali gávpogis dálá ruovdemálbmaruvkki viiddideami ovddas. Plánejuvvon ruvkeguovlu lea guovdu čearuid guohtuneatnamiid ja bohccuid dehálaš johtingeainnuid. Spešialaraporterejeaddji lea ožžon mánggaid váidagiid das, ahte sámiin ii leat doarvái ráddádallojuvvon dan geažil, ahte fitnu váikkuhusat geahpeduvvošedje nu uhccin go vejolaš. Ruotta lea vástidan, ahte guokte čearu gávpoga lahkosis - Gábna ja Leavas – leat oassálastán plánema gárggiidanprosessii ee.

³⁹ Omd. Norgga vuovdelága 1 logu 2 §:s celkojuvvo, ahte “lága ii oaččo heivehit vugiin, mii rihkku sámi boazoeaiggádiid vuoigatvuoda boaldenmuoraide ja boaldámuššii.” Ruota vuovdeláhka eaktuda, ahte “vuovdedoaimmaid plánedettiin ja ollašutedettiin lea sávahahtti, ahte áššáigullevaš čerrui addojuvvo jahkásaččat atnui doarvái stuorra ja oktilaš guohtuneana ja valjit šattolašvuohta guovlluin, mat adnojuvvojit bohccuid rátkin-, johtin- ja orustanbáikin.” Suoma vuovdelága 12 §:a 1 momeanttas celkojuvvo, ahte stáhtaráddi galgá gullat sámedikki, go addá mearrádušaid vuovddiid dikšumis.

čielggadeapmái mo nuppástusat váikkuhit boazodollui ja analiisii kumulatiivvalaš váikkuhusain boazodollui. Ruotta oaivvilda, ahte dat lea deavdán sihke stáhta lágaid ja álgoálbmogiid vuoigatvuodaid julggaštusa gáibádusaid.⁴⁰

58. Suomas sápmelaččat lea juo jagiid guoddán fuola vuovdečuohppamiid váikkuhusain boazodollui. Suoma stáhtahálddaha vuovdefitnodat Meahciráđdehus muitala, ahte muorranjeaidimiid mearit boazodoalloguovllus leat uhcon mearkkašahtti vugiin dan maŋŋá, go boazoeaiggádiin leat dahkkojuvvon soahpamušat áššis. Maiddái jagi 2010 Meahciráđdehus ja bálgosat vuolláičálle soahpamušaid. Dattetge vuovdečuohppamat áitet ain sápmelaččaid dehálaš boazodoalloguovlluid eandalii, go válđojuvvo vuhtii sápmelaččaid dorvvuhis sajádat eatnamiid ja luondduvalljodagaid geavaheami ektui.

59. Dasa lassin dálkkádatrievdamis – dan čielgasit máilmmiviidosas iešvuodas fuolakeahtá – lea leamaš earenoamáš vahátlaš váikkuhus sápmelaččaid lágan álbmogiidda, geaid ealáhus sorjasa arktalaš guovllu dálkkádagain. Go njázuda dálvit, de dálkkádatrievdama boadusin suddi muohta njuokada bohccuid jeahkáliid, dasto galbmá ja šaddá eatnamii garra jiekŋageardi, man sisa jeagil báhcá, mii fas váttásmuhtá bohccuid guohtuma ja biebmossuddadeami. Dasa lassin geasseguohtuneatnamat sáhttet šaddat suovkan, dalle boazoeaiggádat gártet sirdit ealuideaset goikeeatnamiidda. Boazodoalu raššivuoda geahpedeami ja dan dálkkádatrievdama váikkuhusain suddjema geažil galgá vuolggahit beaktilis doaimmaid ja galgá vuolggahit dutkamušaid vai dilli buorrána.

60. Galgá maiddái fuolahit das, ahte máilmmiviidosas dálkkádatrievdama doarjundoaimmat eai áitte sápmelaččaid ealáhusaid. Ovdamearkka dihte suvdinnávccalaš energiijabuvttadangáibádusat sáhttet dagahit, ahte bieggamilluid huksen laská sakka Romssa ja Finnmárku riddoguovlluin, mii bealistis áita vearrát bohccuid guottetguovlluid. Ruotas 35 % bieggamilluid plánejuvvon sajuštanbáikkiin leat boazodoalu váimmusguovlluin, dasa lassin leat plánejuvvon vel badjel 2 000 bieggamillu bohccuid guohtuneatnamiidda. Ruota ráđdehus lea miedihan lobi bieggamilloviidodahkii, mas sáhtá boahit vejolaččat máilmmi stuorámuš eatnan alde ja mii cegejuvvo Bitoma gildii – seamma guvlui, go Östra Kikkejaur –čearu dálveguohtuneatnamat leat.

61. Boraspiret – eanaš gumpet, geatkit, albasat, guovžžat ja goaskimat – dagahit boazodoalloguovlluin mánggáin sajiin juoba stuorát áitaga boazodollui go ruvkeindustriija. Ruota eanadoallouniversitehta lea rehkenastán, ahte Ruotas boraspiret goddet sullii 60 000 bohcco 260 000 oppalaš mearis. Boraspiriid dagahan boazojámuid mearri lea muhtun guovlluin juksan dakkár dási, ahte miesit eai šatta doarvái ja dalle oppa eallu sáhtá nohkat moatti jagis. Ráđdehusaid njuolggadusaid mudden ráddje sakka boazoeaiggádiid vuoigatvuoda suodjalit ealuideaset boraspiriin, ja stáhta máksin buhtadusat buhtejit dušše muhtun oasi boraspiriid dagahan vahágiin boazoeaiggádiidda. Suoma stáhta oaivvilda, ahte ođđa fuodđovahátláhka lokte buhtadusaid, mat máksojuvvojit biergoborriid ealuide dagahan vahágiid ovddas.

⁴⁰ A/HRC/15.37, čuovus 1, bihtá 384.

C. Gielaid seailuheapmi

62. Sámegielain lea sámeidentitehta ja sápmelašvuoda seailuma dáfos mávssolaš mearkkašupmi, nu ahte dát gielat leat buot Davviriikkaid Sámi álbmoga dáfos vealtameahttumat. Sámegielaid valljodat vátnu olles áigge. Spešialaraporterejeaddjái muitaluvvui man garra váikkuhusat nuppi máilmmisoađis ledje sápmelaččaid oahpahussii ja gillii. Soahti dagahii dan, ahte sápmelaččat báhce oahpu haga mange gillii mánggaid jagiide, mii fas hehttii lohkama oahppama ja návcca sirdit giela boahhte buolvvaide. Sámegielaid duššamii váikkuha maiddái dálá dilli, nugo dat, ahte mángga báikkis sámegiela eai hála olláge ruovttu olggobealde, ja dat, ahte sámegielhállit ássat biedgguid viiddes guovlluin. Earenomážit Suoma beale anárašgiella ja nuortalašgiella Ruota ja Norgga beale lullisámegiella ja julevsámegiella leat jávkan measta ollásit, ja Suoma bealege davvisámegiella lea áitojuvvon.

63. Norggas Sámi álbmoga vuoigatvuolta seailuhit gielaset ja ovddidit dan sierra diliin lea čállojuvvon vuodđoláhkii ja mánggaid sierra lágaide, nugo jagi 1987 sámeláhkii. Norggas leat olu doaimmat ee. sámedikki giellaealáskahttin doaimmat Sámis ja ráđdehus lea ovddideamen viiddes ”Sámegielaid doaibmaplána” vai ollašuttit ulbmila. Lea movttiidahtti, ahte beroštupmi oassálastit gielaid ealáskahttinprográmmaide lea sámedikki mielde lassánan, vaikke ruhtadeapmi ii leat leamaš doarvái váldit buot berošteaddjiid fárrui. Norgga garra dáruiduhttinpolitihkka gilddii sámegielaid geavaheami ja juoigama logiid jagiide, ja dan ain oinnolaš váikkuhusaid divvumii dárbbášuvvojit ovdalis máinnašuvvon doaimmain fuolakehtta lassirahčamušaid sámegielaid geavaheami álkidahttima ja gárggiideami várás.

64. Norggas ja Suomas leat sierra lágat sámegiela sajádaga dorvvasteamis, muhto Ruotas dat váilot. Gieskat addojuvvui láhka nášuvnnalaš veahádatgielain, mas sámegillii goittotge dorvvastuvvo sierrasajádat eará veahádatgiellan meroštallojuvvon gielaid joavkkus dihto lágas máinnašuvvon ”hálddašanguovlluin”. Nášuvnnalaš veahádatgiellalágas mearriduvvo, ahte Sámi hálddašanguovllu ássi ovttaskas olbmui, masa gullet 17 gieldda, lea vuoigatvuolta geavahit sámegiela eiseválddiiguin áššiid divššodettiin ja vuoigatvuolta muhtumassii dahje ollásit sámegielat ovdaoahpahussii ja boarrásiiddikšumii. Gielddain leat goittotge váttisvuodát ollašuttit geatnegasvuodaideaset, daningo sámegielat bargoveagas lea vátnivuolta ja leat raporterejuvvon almmolaš guottut sámi kultuvrra ektui. Dáid gielddaid olggobeale sápmelaččaid vejolašvuolta geavahit sámegiela lea dorvvastuvvon muhtun stuorámuš stáhtaorgánain, muhto muđui dat sorjasa sámegielat bargoveaga oážžumis.

65. Suoma vuodđolágas dorvvastuvvo sápmelaččaide vuoigatvuolta doalahit ja ovddidit iežas giela ja kultuvrra. Jagi 2008 sámi giellalágas fas dovddastuvvo Sámi álbmoga vuoigatvuolta geavahit iežas giela duopmostuoluin ja eará eiseválddiin earenoamážit Eanodaga, Anára, Soađegili ja Ohcejoga gielddain dahjege sámiid ruovttuguovllu doaibmaorgánain.⁴¹ Goittotge geavatlaččat dát lágalaš sajádaga dorvvasteapmi ii leat ollašuvvan, daningo eanaš gielddaid ja stáhta eiseválddiin váilu sámegieldáidu. Sosiála- ja dearvvasvuodabálvalusaid oážžun sámegillii daddjo leat soaitáhagas juoba sámiid ruovttuguovllus. Muhtun giellaealáskahttin doaimmat leat dán rádjai ollašuttujuvvon, okta buoremusat menestuvvan lea anárašgielat giellabeasit, mat fáallet vuollái skuvlaahkásaččaide giella- ja kulturlávgumiid, ja

⁴¹ Sámi giellaláhka (1086/2003)

maid ruhtadeami oahpahas- ja kulturministeriija lea čatnasan joatkit jagi 2011. Lea dehálaš, ahte ráđdehusa raporttas riikkabeivviide Suoma olmmošvuoigatvuodapolitiikka birra, ráđdehus gárve viiddes sámegiela ealáskahttinprográmma, man deaddosuorgin leat smávvamánáidpedagogihkka, oahpahas, sosiála- ja dearvvasvuodabálvalusat, kultuvra sihke media ja ealáhuspolitiikka.

D. Kultuvrralaččat heivehuvvon oahpahas

66. Oahpahas lea guovddáš mearkkašupmi sámiid historjjá, kultuvrra, árbedieđu ja giela seailuheamis ja doalaheamis ja ealáskahttimis. Buot Davviriikkain lea ovttalágan dilli, namalassii ahte sámemánát- ja nuorat sáhttet vázzit skuvlla sámegillii dihto sámevuolluin, mat leat lágain meroštallojuvvon. Goittotge sullii 50 % sápmelaččain ja 70 % vuollái 10-jahkásaš sámemánáin orrot dáid guovlluid olggobealde.

67. Ollislaš sámi oahpahaspolitiikka gárggiideapmi lea ovdánan guhkimussii dán golmma Davviriikkas Norggas. Oahpahaslágas dorvvastuvvo juohke sámegeielat oahppái vuoigatvuohta ássanbáikkis fuolakeahhtá oažžut oahpahasu eatnigillii oassin oahppogeatnegasvuodas. Sámi hálddašanguovllu olggobeale oahppiin lea vuoigatvuohta lohkat sámegiela, juos unnimustá gieldda logi oahppi gáibidit dákkár oahpahasu ja sis lea vejolašvuohta gáiddusoahpahussii, juos sámegeielat oahpaheadji váilu. Vaikke ain eanet skuvllain lágidit sámegeielat oahpahasu, lea bissovaš vátnivuohta ee. sámi oahpaheadjiin, vaikke Norgga beale sámediggi leage gávnahan, ahte dat lea ožžon buriid bohtosiid “niehkobargu” –fitnus, man bokte juolluduvvojit veahkkeruđat sámegeielat oahpaheaistudeanttaide. Eará váttisvuohtan leat oahppomateriála váilun earenoamážit julev- ja lullisámegeielas ja maid Norgga beale sámedikki váilevaš ruhtadeapmi oahpahasdoaimmaid ollašuhttima várás.

68. Ruotas sámegeielat oahpahas lea lagamustá sihkkarastojuvvon 1990-logus vuodduvuvvon sámeskuvllaid bokte, maid jodiha Ruota beale sámedikki nammadan Sámi skuvlastivra, ja mat leat sápmelaččaid árbevirolaš boazodoalloguovlluin. Sámeskuvllaid olggobeale oahppit sáhttet oažžut eatnigielat oahpahasu, muhto dušše dalle, juos heivvolaš oahpaheadji gávdno. Daningo oahpaheadjit leat oalle vánet oažžumis, dán prográmmii gullet jahkásaččat dušše sullii 200 oahppi. Dasa lassin gieldda sáhttet fállat oahpahasdoaimmas olis ”integrerejuvvon sámegeielat oahpahasu”, juos gieldda dahká dárbbalaš ordnemiid Sámi skuvlastivrrain. Sámekultuvrra oahpahas fállujuvvo dán prográmma olis oassin bákolaš oahppoplána. Raporttain mitaluvvo, ahte Sámi skuvlastivrras eai leat doarvái várit fállat dán prográmma buohkaide, geat dan háliidit. Dasa lassin dát golbma prográmma jukset dušše sullii 10–20 % oahppiin, geat leat oahppogeatnegas agis.

69. Suomas sámegeielat oahpahasu lágideapmi sámiid ruovttuguovllus lea dorvvastuvvon lágain nu, ahte ruovttuguovllu gielddaide juolluduvvo badjelmearálaš stáhtadoarjagat sámegeielat oahpahasu lágideami várás oahpahas- ja kulturdoaimma ruhtadeamis addojuvvon lága vuodul. Goittotge mihkkege lágaid dahje politiikkaid ii dorvvas sámegeielat oahpahasu oažžuma sámiid ruovttuguovllu olggobealde, gos stuorámuš oassi sámeoahppiin ássá, vaikke sámediggi lea juo jagiid evttohan, ahte oahpahas- ja kulturdoaimmas addojuvvon lága njuolggadusat olahuvvojit gokčat oppa riikka. Sápmelaččaid ássama biedggusvuohta ja sámeoahpaheadjiid vátnivuohta leat sámegiela ja kultuvrra oahpahasu dáfos váttisvuohtan, ja maiddá oahppomateriálat váilot, earenoamážit nuortalaš- ja anárašgielain. Gáiddusoahpahasu álkidahttima geažil leat

ollašuhthtojuvvon muhtun doaimbajibut, muhto dain leat váttisvuodat, maid ruhtadeami vátnivuohtagis lea dagahan.

70. Sámegeielaid ja kultuvrra ealáskahttima dáfos lea dehálaš maiddá lasihit almmolaš diđolašvuoda Sámi álbmogis. Raporttaid mielde dálá vuodđoskuvlla oahppoplánain ii válđojuvvo doarvái vuhtii Davviriikkaid veahkadagaid mánggabealatvuoda ja daid skuvllaid oahppagirjjiin, mat gullet oahppogeatnegasvuoda ollái, lea geavahuvvon stereotiipat govvidit sámi kultuvrra. Spešialaraporterejeddái mitaluvvui maiddá dat, ahte universitehtaid oahpaheaskuvlema oahppoplánain ii leat doarvái sámi historjái ja kultuvrii laktáseaddji bagadallan. Dasa lassin sierraraporterejeddji lea gullan mángii, ahte mediain lea oalle stereotiipalaš govva sápmelaččain, mii bealistis funonida sápmelaččaid almmolaš gova ja doalvu maiddá dasa, ahte almmolaš servodatlaš beroštupmi váilu sápmelašvuoda ektui.

V. Bohtosat ja ávžžuhusat

A. Oppalaš lágalaš ja politihkalaš rámat

71. Oppalaččat Norggas, Ruotas ja Suomas giddejuvvo eanet fuomášupmi álgoálbmogiid váttisvuodaide go eará riikkain. Mángii Davviriikkaid Sámi álbmogii guoski plánat ja prográmmat doibmet buorrin ovdamearkan álgoálbmogiid vuoigatvuodaid dorvvasteamis. Ollu lea goittotge dás fuolakeahtá dagakeahtá dan dorvvasteamis, ahte Sámi álbmot sáhtá ollašuhthit iešmearrideamis ja ovddidit oktasaš ulbmiliiddiset eambo go ovttá riikka viidodagas orru álbmogin ja maid návddašit iešgudege ássanriikkas ollásit daid vuoigatvuodain, mat leat dorvvastuvvon dálá olmmošvuoigatvuodakonvenšuvnnain álgoálbmogiidda.

72. Spešialaraporterejeddji giitá Norgga das, ahte dat ratifierii vuosttas stáhtan riikkaidgaskasaš bargoorganisašuvnna konvenšuvnna nr 169 álgoálbmogiid ja čearddalaš álbmogiid hárrái iešmearrideaddji riikkain. Spešialaraporterejeddji ávžžuha Suoma gerget ILO-soahpamuša ratifierema gáibidan doaimmaid ja Ruota árvvoštallat ratifierema ovttasráđiid sápmelaččaiguin.

B. Iešmearridanvuoigatvuohta

73. Vaikke Sámi guovllut ja álbmot leat historjjá olis juohkásan njealji riikka viidodahkii, sápmelaččat lea rahčan sakka doalahit ja nannet riikkaid rájáidrasttildeaddji oktavuodaid ja gárggiidit beroštumiideaset oktan álbmogin. Leat vuodđuduvvon mángga rájáidrasttildeaddji institušuvnna Sámi álbmoga beroštumiid gohcima várás miehtá Sámi guovllu, main lea dehálaš rolla dakkár sámi politihka gárggiideamis, mii ollá dobbelii go ovttá stáhta viidodahkii. Spešialaraporterejeddji lea duđavaš, go Davviriikkaid ráđđehusat eai leat dábálaččat hehtten rájáidrasttildeaddji sámi oktavuodaid ja leat muhtumin juoba álkidan daid.

74. Spešialaraporterejeddji gidde fuomášumi, ahte davviriikkalaš sámekonvenšuvnna dohkkeheamis lea dáhpáhuvvan mearkkašahtti gárggiideapmi. Son atná buresbohtin Davviriikkaid ja sámedikkiid čatnaseami joatkit jagi 2011 áigge ráđđádallamiid konvenšuvnna dohkkeheami várás. Spešialaraporterejeddji bivdá

stáhtaid nannet, ahte dáid ráddádallaneavttut lámččojuvvojit nu, ahte sámédikkít besset ráddádallat ovtaveardásaš oassebeallin.

75. Spesiálaraporterejeaddji ávžžuha, ahte Davviriikkat jotket ja beavttálmahttet rahčamušaideaset Sámi álbmoga iešmearrideami ollašuhttimis ja maid lámččet duodálut váikkuhanvejolašvuodaid go ovdalis sidjiide guoski mearrádusdakkamis. Dán ulbmila sáhttit juksat muhtumassii beaktileappot ráddádallanmeannudanvugiiguin go ovdalis, maiguin dorvvastuvvo, ahte sápmelaččaide njuolga váikkuheaddji mearrádusat eai dahkkojuvvo sin eaktodáhtolaš, ovddalgihtii addojuvvon ja vuđolaš dieđuide vuodduvuvi miehtama haga. Dasa lassin stáhtat galggašedje árvoštallat ovttasrádiid sámédikkiiguin meroštallat dihto surggiid rájáiid nu, ahte sámédikkít doaimmašedje dáid olis juo áidna dahje váldomearrádusdakkín earenoamážit Sámi álbmogii guoski áššiin, maiddái sámi eana-, giella-, árbevirolaš ealáhusa- ja kulturáššiin.

76. Spesiálaraporterejeaddji ávžžuha, ahte Davviriikkat ja earenoamážit Ruotta odasmahtášii sámédikki nu, ahte dorvvastuvvo dan – Sámi álbmoga bajimus ovddastusorgánan – stuorát iehčanasvuolta go ovdalis stáhta lágádusaid ja eiseválddiid ektui. Earenoamážit Ruotta galggašii dárkkistit Ruotta beale sámédikki lágain mearriduvvon sajádaga ja bargguid Ruotta stáhtahálddahusa doaimmaid ektui ulbmilin nannet sámédikki iehčanas mearridanválddi.

77. Davviriikkat galggašedje lágidit sámédikkiide doarvái ruhtadeami, mainna dat sáhttet beaktilit ollašuhttit iešstivreandoaimmaideaset. Earenoamážit galgá ruhtadit eambo go ovdalis fitnuid ja álgagiid, maid sámédikkít ieža leat evttohan, gárggiidan ja maid sii ieža ollašuhttet. Sámédikkiid várás stáhtat galggašedje gárggiidit heivvolaš šiehtadallanmeannudanvugiid dán ulbmila ollašuhttima geažil.

C. Vuoigatvuodát eatnamiidda, čáziide ja luondduvalljodagaide

78. Vuoigatvuodaid dorvvasteami eatnamiidda ja dan luondduvalljodagaide lea guovddáš mearkkašupmi nu sápmelaččaid go earáge álgoálbmogiid iešmearridanvuoigatvuhtii. Dát lea eaktun dasa, ahte sápmelaččat sáhttet ain bissut sierra álbmogin.

79. Spesiálaraporterejeaddji dovddasta Davviriikkaid rahčamušaid mañimuš logiid jagiid, maid ulbmilin lea leamaš buoridit Sámi álbmoga vuoigatvuodaid iežaset eatnamiidda ja luondduvalljodagaide. Dáid rahčamušaid galggašii ain beavttálmahttit sakka, vai Sámi álbmoga ekonomalaš, sosiálalaš ja kultuvrralaš ovdáneapmái sáhttá dorvvastit bissovaš vuodu.

80. Spesiálaraporterejeaddji ávžžuha, ahte Norga loahpaha proseassa, mainna čielggaduvvojit ja dorvvastuvvojit sápmelaččaid vuoigatvuodát eatnamiidda ja luondduvalljodagaide Finnmárkku fylkkas ja dan olggobealde. Dasa lassin son ávžžuha, ahte Norga giedahallá dárkkilit riddoguoalástanomitea bohtosiid ja vuolggaha beaktilis doaimmaid riddosápmelaččaid vuoigatvuodaid dorvvasteami várás.

81. Spesiálaraporterejeaddji ávžžuha, ahte Ruotta beavttálmahttá rahčamušaidis Sámi álbmoga árbevirolaš govulluid ráddjemis. Dasa lassin raporterejeaddji ávžžuha

Ruota dohkkehit lágaid, maiguin láivuduvvo dálá garra duodaštusnoađdi sámiiid árbevirolaš eanavuoigatvuođaid duohtančájeheamis duopmostuoluin ja miedihuvvo sámii oassebeliide riekteveahkki dákkár gieđahallamiin.

82. Ruotta galggašii ráđđádallat Ruota beale sámedikkiin ja Sámi álbmogiin ja dán láhkai beavttálmahttit rahčamušaidis lágaid gárggiidit nu, ahte buoriduvvojit Sámi álbmoga dilit, nugo vuoigatvuođaid eatnamiidda ja luondduvalljodagaide.

83. Suopma galggašii beavttálmahttit rahčamušaidis čielggadit ja dorvvastit lágaiguin sápmelaččaid vuoigatvuođaid eatnamiidda ja luondduvalljodagaide. Suopma galggašii earenoamážit dáhkidit sierra suoji sámii boazodollui ja váldit vuhtii ealáhusa guovddáš mearkkašumi Sámi álbmoga kultuvrii ja árbevieruide.

84. Rievttálaš ja hálddahušlaš vuogádagat, maiguin luondduvalljodagat ávkkástallojit sámeiguovlluin, galggašedje čuovvut álbmotrievtti norpmaid, mat leat ee. ráđđádallamat doaimmaid čuožáhahkan leahkki álgoálbmogiiguin ja sin eaktodáhtolaš, ovddalgihtii addojuvvon ja vuđolaš dieđuide vuodđuduvvi miehtan sihke váikkuhusaid láivudeami várás vuolggahuvvon doaimmat ja ávkkiid juogadeapmi.

85. Davviriikkat galggašedje ovttasráđiid sámedikkiiguin koordineret doaimbajuid, maid ulbmilin lea figgat eastadit dálkkádatrievdama vahátlaš váikkuhusaid Sámi álbmogii. Seammás galggašii sihkkarastit, ahte odasmuvvi energijagálduin, nugo bieggamilluid huksemiin, ii leat vahátlaš váikkuhus sámii ealáhusaide.

86. Davviriikkat galget figgat doallat boazodoalloguovlluid boraspiriid meriid dakkár dásiin, man bálgosat ja čearut sáhttet dohkkehit, ja boraspiriid dagahan vahágat galget buhtejuvvot boazoeaiggádiidda ollásit.

D. Giella ja oahpahus

87. Spešialaraporterejeaddji ávžžuha, ahte Davviriikkat ja sámedikkít beavttálmahttet oktasaš rahčamušaid sámeielaid ealáskahttima várás ja nannejit sámeielaid ja sámii kultuvrra oahpahanprográmmaid. Stáhtat galggašedje dalánaga lágidit sámedikkiide doarvái ruhtadeami vai dat sáhttet ollašuhttit dáid oktasaččat sohppojuvvon doaimbajuid. Stáhtat galggašedje maid lasihit sámeielat oahpaheaddjiid gelbbolašvuođa ja meari. Dasa lassín stáhtat galggašedje figgat nannet sámeielaid geavaheami duopmostuoluin ja eará eiseválddiin ja buoridit ain almmolaš bálvalusaid oažžuma sierra sámeielaide.

88. Stáhtat ja sámedikkít galggašedje ovttasráđiid gárggiidit ja ollašuhttit doaimmaid vai almmolaš didolašvuohta Sámi álbmogis lassána mediain ja váldoálbmogiid gaskavuodas. Dákkár didolašvuođa lassáneami galgá ovddidit ee. vuoddo- ja gaskadási skuvllaid ja universitehtaid oahppoplánain.